

# Z ZAGADNIEN SZTUKI LUDOWEJ

ROMAN REINFUSS

Okres ostatnich kilku lat, który nastąpił po zakończeniu działań wojennych jest dla całej nauki polskiej okresem wzmożonej, nienotowanej dotychczas aktywności. Państwo Ludowe otoczyło naukę opieką, dostarczając jej środków materialnych o jakich dawniej trudno było marzyć. Znalazło to swój wyraz w wyposażeniu warsztatów naukowych, jak i w szerokich możliwościach natury wydawniczej. Po latach przymusowego zastoju, wynikającego z sytuacji wojennej ruszyła naukowa praca, obejmująca wszystkie dziedziny nauki, nie wyłączając oczywiście interesujących nas tu badań nad sztuką ludową.

W zakresie badań nad sztuką ludową zapoczątkowane zostały zakrojone na dużą skalę badania folkloru muzycznego i twórczości plastycznej. Prace te, przewidziane na lat kilka, już dziś przynoszą w wyniku bardzo poważny dorobek w formie nagromadzonego materiału faktograficznego, który sukcesywnie opracowany jest do druku, czy to w formie drobnych artykułów umieszczanych w naukowych czasopismach, czy też w oddzielnych publikacjach. Mniej natomiast pocieszającym jest fakt, że pracom tym nie dorównują równolegle prowadzone badania w zakresie teorii sztuki ludowej. Szereg zasadniczych zagadnień związanych ze sztuką ludową nie doczekał się jeszcze właściwego sformułowania, co często stwarza atmosferę nieporozumień. Zaczynają się one na samym początku dyskusji, gdy poruszona zostanie sprawa definicji sztuki ludowej i wynikający z niej zakres badań nad ludową twórczością artystyczną.

Dawne próby definiowania sztuki ludowej od strony jej cech czysto formalnych, czy psychologii procesu twórczego nie wytrzymują krytyki ze stanowiska materializmu dialektycznego. Sztuka jest zjawiskiem społecznym, historycznie uwarunkowanym. Odnosi się to oczywiście również do sztuki ludowej, która w różnych okresach historycznych, w różnych ustrojach społecznych będzie miała inny wyraz i inną spełniała rolę. Zmiany te z kolei wpły-

wają na zmianę treści zawartej w samym terminie „sztuka ludowa“. W społeczeństwach klasowo nierozwarstwionych, żyjących w warunkach wspólnoty pierwotnej, gdzie pojęcie „lud“ obejmuje całą społeczność, gdzie nie zaistniał jeszcze podział na możnych i upośledzonych, gdzie nie ma warunków powodujących wytworzenie się w obrębie społeczności istotnych różnic kulturalnych, całokształt twórczości artystycznej stanowi „sztukę ludową“. W formacjach społecznie rozwarstwionych, antagonistycznych, gdzie obok warstw społecznie i ekonomicznie uprzywilejowanych, występują warstwy upośledzone, pojęcie „ludu“ zawęża się do tych ostatnich. W społeczeństwach takich zjawiska kulturowe nie układają się już w obraz treściowo jednolity obejmujący swym zasięgiem całą społeczność. W społeczeństwach tych pojęcie „sztuki ludowej“ posiada wyraźny charakter klasowy, obejmuje ono bowiem twórczość artystyczną warstw ekonomicznie i społecznie uciśnionych. Tak pojmowana sztuka ludowa obejmuje nie tylko dorobek artystyczny wsi, ale również uboższego mieszczaństwa, prowincjonalnego rzemiosła, a w okresie kapitalizmu również ludności robotniczej — proletariatu, bez względu na to, czy będą to mieszkańcy wsi, wielkich miast, czy dużych ośrodków przemysłowych.

W społeczeństwie socjalistycznym, gdzie likwidowany został podział społeczeństwa na klasy antagonistyczne, nie ma podstaw do współistnienia obok siebie dwóch odrębnych nurtów sztuki. Przyczyny, które dawniej sprzyjały wytworzeniu się odrębnej sztuki, obsługującej potrzeby warstw elitarnych i ludowych odpadają wraz z likwidacją samego podziału klasowego.

W społeczeństwie nieantagonistycznym następuje proces stopniowego zbliżania się sztuki „uczonej“, zaspakajającej dawniej potrzeby warstw elitarnych i samorodnej „nieuczonej“ twórczości ludowej. Równocześnie zmienia swe znaczenie pojęcie „ludowości“ sztuki. Według

G. Niedosziwina, który zagadnieniu temu poświęcił obszerniejszą pracę „podstawą ludowości radzieckiej sztuki pod względem treści jest jej nierozdzielna łączność z życiem ludu, z interesami socjalistycznego państwa, z kierującymi ideami bolszewickiej partii“<sup>1)</sup>, zaś „ludowość formy zakłada przede wszystkim jej szeroką dostępność“<sup>2)</sup>.

Sztuka ludowa w takim ujęciu to twórczość artystyczna, wyrażająca postępowe dążenia, myśli i uczucia szerokich mas ludowych podawana w formie powszechnie zrozumiałej. Pojęcie sztuki ludowej nie zawęża się tu do sztuki zaspakajającej potrzeby tej czy innej warstwy, czy klasy społecznej. Jest to sztuka społeczeństwa nieantagonistycznego, w którym pojęcie ludu pokrywa się z pojęciem narodu.

Wskazane wyżej różnice w znaczeniu terminu „sztuka ludowa“ są dla nas niesłychanie ważne zwłaszcza w chwili obecnej, gdy termin ten w tej samej często pracy używany jest raz na określenie „nieuczonej“ sztuki ludu, drugi raz na określenie sztuki postępowej w swej treści i wyrażającej potrzeby całego narodu. Ze zjawiskiem tym spotykamy się nie tylko w literaturze polskiej, ale i radzieckiej, gdzie np. Niedosziwin czy Tiemerin pojęcia „sztuki ludowej“ używają zarówno na określenie tradycyjnej twórczości artystycznej ludu rosyjskiego, ukraińskiego, Tadżyków czy Turkmenów, jak w odniesieniu do najwybitniejszych osiągnięć współczesnych plastyków radzieckich, radzieckiego filmu czy artystycznej produkcji przemysłowej.

Wskazane wyżej różnice w treści nadawanej terminowi „sztuka ludowa“ powodują, jak wspomniano, szereg nieporozumień, które wymagają jaśniejszego sprecyzowania przedmiotu naszych badań. Zasadniczo przedmiotem ich jest „sztuka ludowa“ we wszystkich trzech swoich znaczeniach. Interesuje nas bowiem twórczość artystyczna społeczeństw klasowo nierozwarstwionych, z którymi spotykamy się w kulturach z czasów przedhistorycznych, czy u niektórych współczesnych ludów egzotycznych, jak i sztuka warstw nieelitarnych z okresu feudalizmu czy kapitalizmu, wraz z jej dalszymi przemianami zachodzącymi już w społeczeństwie socjalistycznym.

Bardzo również istotnym zagadnieniem związanym z badaniami nad sztuką ludową jest wykrywanie jej postępowych treści, czyli tego co w obecnie stosowanej terminologii rozumie się pod pojęciem „ludowości“.

Wytyczony powyżej zakres badań nad sztuką ludową ustawia interesujące nas zagadnienie na

pograniczu dwóch gałęzi wiedzy — historii sztuki, zajmującej się badaniem zjawisk związanych z twórczością plastyczną i etnografią, która z kolei obejmuje całokształt badań nad kulturą społeczeństw żyjących w stanie wspólnoty pierwotnej i warstw nieelitarnych społeczeństw klasowo rozwarstwionych.

Sztuka ludowa stanowi jednak tylko małą część przedmiotu zainteresowań obydwu wymienionych wyżej nauk, które w ogólnym ześpolu opracowywanych przez siebie zagadnień, niewiele uwagi mogą jej poświęcić. Wobec szybkich przemian, jakie w kulturze ludu polskiego zachodziły w ciągu bieżącego wieku, a zwłaszcza w ostatnich latach, koniecznością stała się szybka inwentaryzacja zjawisk sztuki ludowej, z których jedne giną w szybkim tempie, inne przeciwnie przechodzą okres przemian. Właśnie ze względu na konieczność energicznego działania w celu ich uchwycenia powołana została w Polsce Ludowej specjalna placówka badawcza w postaci Państwowego Instytutu Sztuki Ludowej, włączonego następnie do Państwowego Instytutu Sztuki, gdzie obecnie badania w zakresie ludowej twórczości plastycznej prowadzone są przez Zakład Badania Plastyki, Architektury i Zdobnictwa Ludowego, a w zakresie folkloru słowno-muzycznego przez „Akcję Zbierania Folkloru“ przy P. I. Sztuki. Zakres badań prowadzonych w dziedzinie ludowej twórczości plastycznej obejmuje szeroki wachlarz zagadnień, poczynawszy od malarstwa, rzeźby, poprzez wszystkie gałęzie zdobnictwa. Przedmiotem prowadzonych badań jest zarówno twórczość artystyczna wsi, jak i samorodna, nieuczona sztuka ludności miejskiej, czy nawet rzemiosła, zwłaszcza prowincjonalnego. Pewne przechylenie prac badawczych w kierunku sztuki wsi nie wynika w żadnym wypadku z założeń metodologicznych, lecz stąd, że w czasach obecnych twórczość ludowa wsi jest na ogół żywsza i bardziej zasobna. Szereg działów ludowej sztuki, jak np. wycinanki, malarstwo zrebów, w ogóle nie występują dziś w kulturze miasta, inne zaś badane są na równi bez względu na to czy występują na terenie wsi czy miasta. Niejednokrotnie zdarza się, że pewne z badanych zagadnień w ogóle dotyczą raczej rzemiosła miejskiego (względnie małomiasteczkowego) niż wiejskiego. Jako przykład posłużyć może ludowe meblarstwo, stanowiące na przeważających terenach Polski produkcję małomiasteczkowych warsztatów stolarskich, a które opracowywane jest przez badaczy sztuki ludowej. Nigdy zresztą w badaniach nad sztuką ludową nie ograniczano się u nas wyłącznie do

„wiejskiego podwórka“. Szeręg prac takich jak choćby K. Mokłowskiego („Polska sztuka ludowa“), gdzie na równi uwzględniony jest materiał czerpany z terenu wsi jak i miasta, czy monografii specjalnych jak T. Seweryna: „Krakowskie klejnoty ludowe“, M. Gładysza: „Zdobnictwo metalowe na Śląsku“, czy J. Kostysza: „Z dziejów garncarstwa krakowskiego“ i wiele innych świadczy o tym, że w badaniach sztuki ludowej nie obserwujemy jakiegoś celowego ograniczania się do tematyki związanej wyłącznie z wiejską twórczością artystyczną. Pod względem zakresu badań nad sztuką ludową prace w Polsce nie odbiegają od tych, które prowadzone są w Związku Radzieckim i krajach demokracji ludowej.

Różne znaczenia nadawane pojęciu „sztuki ludowej“ i „ludowości“ przyczyniają się czasem do powstawania nieporozumień na temat roli jaką „nieuczona“ sztuka ludu odegrać ma w kształtowaniu się przyszłej sztuki społeczeństwa socjalistycznego.

Zarówno wypowiedzi czołowych teoretyków marksizmu jak i obserwacja rozwoju życia artystycznego w kraju przodującego socjalizmu — Związku Radzieckiego, świadczą o tym, że stosunek klasy robotniczej do dziedzictwa przeszłości jest jak najbardziej pozytywny. W przeciwieństwie do sztuki z okresu imperializmu, która propagowała rozkładowe idee kosmopolityzmu i stwarzała pogardliwy stosunek do wartości kultury narodowej — socjalizm jako swe hasło sztandarowe wysuwa tworzenie kultury narodowej w formie, socjalistycznej w treści. W związku z rozwijaniem myśli zawartej w tym hasle mówi się często i pisze o konieczności nawiązywania do ludowej twórczości i wprowadzania ludowych pierwiastków do sztuki narodowej. Na tle różnych treści określanych terminem „ludowości“ i tu oczywiście dochodzi do pewnych nieporozumień. Ci, dla których termin „ludowość“ oznacza nieuczoną twórczość ludu sądzą, że wprowadzenie „ludowych“ treści dziedzictwa przeszłości do socjalistycznej kultury narodowej jest równoznaczne z wprowadzeniem do niej elementów czerpanych z naszego bogatego folkloru. Rozumowanie takie jest jednakowoż błędne. Wyraźnie przeciw takiemu pojmowaniu „ludowości“ zastrzega się w swej pracy: „O zagadnieniu ludowości w sztuce radzieckiej“ G. Nidoszwijn, który pisze: „nie byłoby chyba słuszne sprowadzanie pojęcia narodowej formy tylko do wykorzystywania wzorów i motywów ludowej twórczości, folkloru lub jeszcze bardziej feudalnej sztuki danego narodu“<sup>3</sup>).

Przez „ludowość“ należy tu rozumieć przede wszystkim postępowe, demokratyczne, socjalistyczne treści zawarte w dziedzictwie kulturowym przeszłości. Treści te zawarte są nie tylko w twórczości ludu, ale i w kulturze warstw nieludowych. Jak widać z powyższego stawianie znaku równości między kulturą (sztuką) ludową a kulturą (sztuką) narodową byłoby zupełnym nieporozumieniem. Z tego, co powiedziano wyżej, nie należy z kolei wyciągać wniosku, jakoby ludowa twórczość artystyczna nie miała w ogóle wejść do sztuki narodowej, jako jeden z jej elementów składowych. „Nieuczona“ sztuka ludu wchodzi dziś szeroką falą w nurt nowej socjalistycznej kultury. Proces ten widoczny jest szczególnie jasno w Związku Radzieckim. Widzimy tam duży rozwój ludowej plastyki, która znalazła już drogę do urzeczywistnienia założeń socjalistycznego realizmu. Z zasobów tradycyjnego zdobnictwa korzystają artyści radzieccy, znajduje też ono zastosowanie w radzieckim przemyśle artystycznym.

Samo jednak zagadnienie przejmowania treści tradycyjnej ludowej twórczości ludu i dostosowywania jej do nowych potrzeb i warunków społeczności socjalistycznej nie jest bynajmniej sprawą prostą. Wymaga ono jeszcze wielu dyskusji i prób.

Chcąc powiedzieć coś konkretnego na temat możliwości praktycznego wykorzystania sztuki ludowej w budownictwie socjalistycznej kultury artystycznej trzeba przede wszystkim (na co już u nas zwrócono uwagę) przeprowadzić gruntowną jej analizę, przewartościować i niejako wycenić jej poszczególne przejawy, biorąc za podstawowe kryterium wartościowania ich „ludowość“. Ludowość pojętą jako wyraz postępowych tendencji i dążeń naszego ludu. Oczywiście koniecznym jest, abyśmy w momencie przeprowadzania krytycznej oceny dysponowali możliwie jak najpełniejszym materiałem ilustrującym dorobek ludowej twórczości artystycznej. W chwili obecnej obraz tego dorobku jest jeszcze bardzo fragmentaryczny. Należy go możliwie szybko uzupełnić przez intensywne badania terenowe i publikacje materiałów, podobnie jak to ma miejsce w ZSRR, Czechosłowacji i innych krajach demokracji ludowej.

#### PRZYPISY

1. G. Nidoszwijn: O zagadnieniu ludowości w sztuce radzieckiej. Polska Sztuka Ludowa, r. V, nr 3, str. 85.
2. j. w., str. 90.
3. j. w., str. 87.